

EEN NIEUW BEELD

De verschuiving van het beeld van Theophanu in
het westen tussen de 10^e en de 11^e eeuw

Bachelorscriptie

2023

Lotte van Heijst

RADBOUD UNIVERSITEIT

Inleiding

In 972 stuurde de Byzantijnse keizer prinses Theophanu als bruid voor de Ottoonse keizer. Volgens auteur Thietmar van Merseburg was zij “non verginem desideratam”, oftewel “niet het juiste meisje”.¹ Hiermee bedoelde van Merseburg dat Theophanu niet de verwachte *porpyrogenita* was. Dit betekent dat zij niet officieel ‘in het purper’ geboren was als lid van de keizerlijke familie.² In zijn *Chronicon* geeft van Merseburg aan dat er zelfs mensen aan het hof waren die bij de keizer hebben aangedrongen om Theophanu terug te sturen om deze reden.³ Vanaf het moment van haar aankomst hadden mensen al een mening gevormd over Theophanu. En dit stopte ook niet daarna, zelfs na haar dood bleven verschillende Middeleeuwse auteurs schrijven over Theophanu, haar kwaliteiten en ook haar gebreken.

In deze verschillende beschrijvingen van Theophanu zie je de ideeën die Middeleeuwse auteurs over haar hadden en die het beeld dat mensen van haar hadden konden beïnvloeden, zowel tijdens haar leven als na haar dood. In deze ideeën over Theophanu van verschillende auteurs bestaan echter veel verschillen in hoe Theophanu wordt neergezet. Sommige auteurs beschrijven haar onder andere als een goede heerseres. Zoals Thietmar van Merseburg die schreef dat Theophanu de heerschappij van haar zoon met mannelijke waakzaamheid bewaakte, in constante vriendschap met rechtvaardigen en in angstaanjagende superioriteit ten opzichte van rebellen.⁴ Daartegenover staan auteurs die haar bijvoorbeeld neerzetten als een onbeschaamde of slechte vrouw. Alpertus van Metz beschrijft hoe Theophanu in “onbeschaamde taal, grillig als vrouwen zijn, [...] met de grofste smaadwoorden” het Griekse leger prijst terwijl ze het leger van de keizer naar beneden haalt.⁵

Deze verschillende beschrijvingen zijn ook opgemerkt door moderne historici. Historicus Simon Maclean erkent de verschillen in de beschrijvingen en theoriseert dat hoewel Theophanu in de 11^e eeuwse literatuur vaak veroordeeld werd, dit minder gebeurde in de 10^e eeuwse literatuur.⁶ Als deze overgang inderdaad zo bestaat kan dit samenhangen met het sterfmoment van Theophanu in 991. Tijdens haar leven zou ze dan minder vaak veroordeeld worden dan na haar dood. Het doel van dit onderzoek is deze verhouding verder onderzoeken en eventueel te verklaren.

---

¹ Thietmar van Merseburg, *Chronicon*. Werner Trillmich ed. *Ausgewählte Quellen zur Deutschen Geschichte des Mittelalters*, Rudolf Buchner ed. (Berlijn 1957) aldaar 50.

² Odilo Engels, ‘Theophanu, the western empress from the East’ in: Adelbert Davids, *The Empress Theophanu. Byzantium and the West at the turn of the first millenium* (Cambridge 1995) 28-48, aldaar 31.

³ Thietmar van Merseburg, *Chronicon*, aldaar 50.

⁴ *Ibid.*, aldaar 126.

⁵ Alpertus van Metz, *De diversitate temporum & Fragmentum de Deoderico primo epsicopo Mettensi*. Hans van Rij, Anna Sapir Abulafia eds. (Amsterdam 1980) aldaar 110.

⁶ Simon Maclean, *Ottoman Queenship* (Oxford 2017) aldaar 151-152.

Om dit doel te bereiken moet de vraag beantwoord worden hoe verhoudt beeldvorming over Theophanu zich in de 10^e eeuw ten opzichte van de 11^e eeuw in het Westen? Dit wordt onderzocht aan de hand van verschillende aspecten in de beeldvorming rondom Theophanu. Met de verschillende aspecten van de beeldvorming over Theophanu worden de verschillende beschrijvingen over Theophanu bedoeld van de verschillende auteurs die allemaal bijdragen aan de beeldvorming van Theophanu op een bepaald gebied. Dit gaat dan bijvoorbeeld over beeldvorming rondom de Griekse achtergrond van Theophanu of beeldvorming rondom Theophanu als heerseres.

Wanneer er een overzicht gemaakt is van deze verschillende aspecten van de beeldvorming en op welke manier auteurs Theophanu neer hebben gezet in de 10^e en 11^e eeuw kan er vervolgens een overzicht gemaakt worden van deze beeldvorming en gekeken hoe deze zich tot elkaar verhouden. Hierbij wordt gekeken hoe er over de verschillende thema's binnen de beeldvorming over Theophanu wordt geschreven en welke indruk deze geven aan de lezer over Theophanu. Uiteindelijk kan daarmee gekeken worden of er inderdaad bijvoorbeeld een verschil is tussen beeldvorming in de 10^e eeuw en de 11^e eeuw. Als er een verschil bestaat in de verhouding tussen de verschillende typen beeldvorming kan geprobeerd worden deze te verklaren vanuit de historische context. Met dit onderzoek wordt bijgedragen aan verder historisch onderzoek naar Theophanu en de perceptie over haar in het Westen. Het Westen is in dit geval een verwijzing naar het Ottoonse Rijk, dat gebieden in het huidige Duitsland en Italië omvatte.

Historisch onderzoek naar Theophanu is in de tweede helft van de 20ste eeuw in een stroomversnelling geraakt, voor deze tijd werd er minder over haar geschreven. Verschillende auteurs bespreken haar opleiding, haar regeerperiode en ook haar herinnering. Dit onderzoek gaat onder andere in op de representatie van Theophanu in verschillende bronnen en hoe deze zich tot elkaar verhouden. Simon Maclean gaat ook in op dit thema. In zijn boek *Ottonian Queenship* bespreekt hij verschillende Ottoonse koninginnen in de 10^e eeuw, hun regeerperiode en hoe zij worden weergegeven in verschillende bronnen. In dit boek beargumenteert hij dat de veranderende representatie van Theophanu en haar status als koningin moet worden begrepen binnen de context van de conflicten in de koninklijke familie.⁷

In dit onderzoek wordt verder doorgedaan op deze these. Er wordt gekeken of er inderdaad sprake is van veranderende beeldvorming en of deze verbonden kan worden aan de historische context. Zoals ook eerder in de inleiding werd besproken spreekt Maclean ook van een shift in de beeldvorming over

---

⁷ Ibid., aldaar 150.

Theophanu tussen de 10^e en de 11^e eeuw. Hij is echter niet de enige die schrijft over een shift in de beeldvorming over Theophanu.

Laura Wangerin onderzoekt waarom na haar dood er zo veel negatieve bronnen te vinden zijn.⁸ Zij onderzoekt dit aan de hand van de behandeling van andere Ottoonse koninginnen en keizerinnen die aan de macht kwamen voor Theophanu.⁹ Volgens Wangerin zitten er grote verschillen in deze behandeling. Zij schrijft onder andere dat Theophanu niet heilig werd verklaard, ondanks dat andere Ottoonse koninginnen wel deze eer kregen na hun dood. Ook schrijft zij over de invloed van Theophanu's Griekse afkomst. Dit zou een negatieve invloed hebben gehad op de beeldvorming rondom Theophanu vanwege negatieve stereotypen rondom Grieken.¹⁰ Uiteindelijk concludeert Wangerin dat de negatieve bronnen na Theophanu's dood te wijten zijn aan haar schoonmoeder, keizerin Adelheid. Door de negatieve familierelatie zou zij, na de dood van Theophanu, verering rondom haar persoon hebben verboden.¹¹ En Wangerin schrijft ook dat de herinnering aan Theophanu totaal anders zou zijn geweest als zij of haar zoon langer had geleefd en dat heiligverklaring en historische herinnering verweven was voor de Ottonen.¹² Dit geeft een potentiële verklaring voor een eventuele shift in de beeldvorming over Theophanu.

Als er inderdaad rondom de periode van Theophanu's dood een sterke shift is in de beeldvorming over haar persoon, zou dit mogelijk kunnen liggen aan de aantasting van haar herinnering door de Ottoonse keizerlijke familie. Is deze shift echter minder duidelijk dan kunnen er vraagtekens gezet worden bij de conclusies van Wangerin. Dit onderzoek bouwt voort op zowel Maclean als Wangerin en toetst hun theorieën over een shift in de beeldvorming rondom Theophanu. Maclean en Wangerin geven namelijk beiden geen duidelijk overzicht over welke type beeldvorming wanneer gepubliceerd werd. Zij benoemen alleen dat er een verschuiving is in de beeldvorming rondom Theophanu in bepaalde aspecten. Door de verhoudingen tussen meer aspecten te analyseren en de bronnen in een historische context te plaatsen is dit onderzoek een meer complete aanvulling op de onderzoeken van Maclean en Wangerin.

Om een eventuele shift in de verhouding tussen de verschillende typen beeldvorming te verklaren is het ook van belang om te kijken naar de historische context rondom Theophanu. Dit omvat zowel de verhoudingen tussen het Byzantijnse en het Ottoonse Rijk, de manier waarop Theophanu aan de macht kwam als wel de omstandigheden na haar dood. In al deze onderwerpen hebben historici zich ook

---

⁸ Laura Wangerin, "Empress Theophanu, Sanctity and Memory in Early Medieval Saxony", *Central European History* 4:47 (2014) 716-736, aldaar 717.

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid., aldaar 732.

¹¹ Ibid., aldaar 735.

¹² Ibid., aldaar 736.

verdiept. Ook van belang voor dit onderzoek is wetenschappelijke literatuur over de verschillende Middeleeuwse bronnen en de representatie van heersers in de 10^e en de 11^e eeuw in Middeleeuwse literatuur. Theophanu was in het jaar 1991 onderwerp van een conferentie, duizend jaar na haar sterfdag. Hier kwamen verschillende wetenschappers samen om hun onderzoek te presenteren en te discussiëren over verschillende thema's over Theophanu.

De voortgekomen artikelen uit deze conferentie zijn samengevat in het boek *The Empress Theophanu. Byzantium and the West at the turn of the first Millenium* door Adelbert Davids. Veel artikelen uit deze bundel raken ook onderwerpen die van belang zijn voor dit onderzoek. Onder andere het artikel van Karl Leyser over westers en oosters keizerdom in de 10^e eeuw. Dit artikel geeft veel historische context, zowel voor de omgeving waar Theophanu opgroeide als wel de omgeving waar ze in terecht kwam.¹³ Ook het artikel van Odilo Engels in dezelfde bundel is van belang voor de historische context. Engels schrijft over de ontvangst van Theophanu in het Ottoonse Rijk toen zij aankwam in Italië en ook over Byzantijnse invloeden die Theophanu naar het westen bracht, ook bespreekt hij beeldvorming over haar, onder andere in de *Chronicon* van Thietmar van Merseburg.¹⁴ Engels schrijft dat van Merseburg nog geen goed beeld had van de rijkweidte van de invloed van Theophanu. Onder andere omdat van Merseburg haar nog steeds karakteriseert als van het zwakkere geslacht.¹⁵ De omstandigheden van de ontvangst van Theophanu zegt iets over het beeld wat er van haar bestond nadat zij net voet aan wal had gezet. Dit kan de latere beeldvorming over haar beïnvloed hebben.

Een laatste artikel dat van belang is uit de bundel van Davids is het artikel *Theophano: an empress reconsidered* van historicus Krijnie Ciggaar. In dit artikel bespreekt Ciggaar de verschillende beeldvorming over Theophanu. Zowel het beeld wat ze zelf naar voren bracht als het beeld wat Middeleeuwse bronnen van haar schetsten. Hieruit concludeert Ciggaar dat ondanks de pogingen van Theophanu om zichzelf neer te zetten als goed en 'heilig', zij toch nooit heilig werd verklaard en haar leven nooit onderwerp was van een *Vita*. Haar buitenlandse achtergrond vormde volgens Ciggaar een obstakel. Volgens haar leefde ze tussen haar toewijding aan westerse politiek en haar interesse voor Griekse cultuur. Dit maakte dat ze gezien werd als buitenlandse en vrouw die van luxe genoot. Uiteindelijk concludeert Ciggaar dat negatieve en positieve commentaren het oordeel over Theophanu in balans hielden.¹⁶ Als wordt gekeken naar de invloed van haar buitenlandse achtergrond heeft dit

---

¹³ Karl Leyser, 'Theophanu divina gratia imperatrix augusta: western and eastern emperors in the later tenth century' in: Adelbert Davids ed., *The Empress Theophanu. Byzantium and the West at the turn of the first Millenium* (Cambridge 1995) 1-27.

¹⁴ Odilo Engels, 'Theophanu, the western empress from the East' in: Adelbert Davids, *The Empress Theophanu. Byzantium and the West at the turn of the first millenium* (Cambridge 1995) 28-48.

¹⁵ Ibid., aldaar 45-46.

¹⁶ Krijnie Ciggaar, 'Theophanu: an empress reconsidered' in: Adelbert Davids ed., *The Empress Theophanu. Byzantium and the West at the turn of the first Millenium* (Cambridge 1995) 49-63.

zeker invloed gehad. Meerdere malen wordt in bronnen specifiek verwezen naar de Griekse achtergrond van Theophanu. Dit is ook een van de typen beeldvorming die rondom Theophanu bestond. Voor dit onderzoek is het ook van belang om te onderzoeken waarom auteurs over verschillende heersers schrijven. Penelope Nash schrijft over hoe verschillende 10^e en 11^e auteurs schrijven over keizerin Adelheid, Keizer Hendrik II en Hendrik de Twistzieke. Zij concludeert dat auteurs via hun werk modellen voor goed gedrag wilden laten zien aan hun lezers. Ze moedigden goed gedrag aan en lieten zien dat slecht gedrag zorgde voor negatieve gevolgen.¹⁷ Dit kan ook een motief zijn om te schrijven over Theophanu en kan aangeven waarom auteurs Theophanu juist heel positief of heel negatief neerzetten. De auteurs wil aangeven aan hun lezers wat acceptabel gedrag is voor een heerseres.

In dit onderzoek wordt gekeken naar hoe de verschillende aspecten van de beeldvorming rondom Theophanu zich tot elkaar verhouden in de 10^e eeuw ten opzichte van de 11^e eeuw in het Westen. Om deze vraag te kunnen beantwoorden worden de bronnen eerst gecontextualiseerd. Dit is van belang om te bepalen hoe de achtergrond auteur de beeldvorming van Theophanu in de bron bepaald. Bij alle bronnen wordt gekeken van welke verschillende aspecten er gebruik wordt gemaakt om een beeld te vormen over Theophanu. Deze verschillende aspecten worden vervolgens geanalyseerd, daarbij wordt gekeken hoe ze het beeld van Theophanu in de tekst beïnvloeden. Voor alle aspecten wordt vervolgens vergeleken hoe ze in de 10^e eeuw worden neergezet ten opzichte van de 11^e eeuw. Als er een verschuiving aangetoond kan worden in de weergave van de verschillende aspecten kan vervolgens geprobeerd worden deze te verklaren aan de hand van de historische context.

In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van zeven verschillende primaire bronnen uit de tiende en elfde eeuw. Dit zijn de *Chronicon* van Thietmar van Merseburg, de *Epitaph of the August Lady, Adelheid* van Odilio van Cluny, de *Liber Visionum* van de monnik Otloh van Sint-Emmeran, de *Vita* van de heilige Adalbert geschreven door Bruno van Querfurt, de rede van theoloog Petrus Damianus, de *Annalen van Quendlinburg*, de *Fragmentum de Deoderico primo episcopo Mettensi* van Albert van Metz en de *Vita* van de heilige Bernward van Hildesheim, geschreven door Thangmar van Hildesheim. Deze bronnen zijn de enige geschreven bronnen buiten het hof die Theophanu in meerdere of mindere mate noemen in de periode van de 10^e en de 11^e eeuw.

Door deze bronnen in de komende maand te analyseren volgens de hierboven genoemde vragen, en deze bronnen vervolgens bij elkaar te zetten op een tijdlijn en in een tabel, kan bekeken worden hoe de positieven en de negatieve beeldvorming rondom Theophanu zich tot elkaar verhouden in de tiende

---

¹⁷ Penelope Nash, "Perceptions of Tenth-century European elites by Hrotsvitha of Gandersheim, Thietmar of Merseburg, Odilo of Cluny, the Quedlinburg Annales, and other contemporary chroniclers", *Journal of the Australian Early Medieval Association*, 10 (2014) 77–95, aldaar 78.

en de elfde eeuw. Nadat de bronnen geanalyseerd zijn kan dit onderzoek geschreven worden in de vorm van een bachelorscriptie in de weken tussen 26 mei en 15 juni. Het uiteindelijke doel is om hiermee verschillende theorieën rondom de positieve en negatieve beeldvorming over Theophanu te toetsen en een bijdrage te leveren aan de historische discours rondom dit onderwerp.

Hs. 1 Historische Context

Ottoonse Rijk en Byzantijnse Rijk

In de 10^e en 11^e eeuw waren het Byzantijnse en het Ottoonse rijk heel verschillend. Zowel in cultureel als in politiek opzicht. Deze verschillen leiden tot stereotyperingen vanuit beide rijken richting de ander. Ondanks deze stereotypen ging het huwelijk tussen Otto II en Theophanu toch door. In dit hoofdstuk wordt eerst de politieke situatie van het Byzantijnse en het Ottoonse rijk besproken. Vervolgens wordt gekeken naar de verschillende stereotypen. Als laatste worden de redenen genoemd voor het huwelijk tussen Otto II en Theophanu. Byzantium was in de tweede helft van de 10^e eeuw gestabiliseerd. De Macedonische dynastie was al een eeuw aan de macht, na de turbulente jaren van de iconoclastische crisis die eindigde in 843.¹⁸ Deze stabilisatie zorgde voor meer ruimte voor gronduitbreiding en een rijk cultureel leven voor het Byzantijnse rijk.¹⁹ Het Byzantijnse rijk kende veel technologische voortuitgang het land werd streng bestuurd. Ook het leger was groot en gedisciplineerd.²⁰ In het jaar 963 komt Nikephoros II Phokas aan de macht.²¹ In 969 wordt hij vermoord door Johannes I Tzimiskes met hulp van diens vrouw Anastasia Theophanu.²² Tzimiskes is uiteindelijk degene die zijn aangetrouwde nicht Theophanu naar het Westen stuurt om te trouwen met Otto II.²³ Het Ottoonse keizerschap was nieuwer dan dat van Byzantium.²⁴ Met Ottonen wordt verwezen naar de regeerperiodes van Otto I, Otto II en Otto III. In 936 werd Otto I koning over het oostelijk deel van het Frankische Rijk.²⁵ In 962 werd hij tot

---

¹⁸ Krijnie Ciggaar, Jos Hermans, 'Byzantium and the West in the Tenth century: some introductory notes' in: Victoria van Aalst, Krijnie Ciggaar, *Byzantium and the Low Countries in the Tenth Century. Aspects of Art and History in the Ottonian Era* (Hernen 1985) 1-12, aldaar 3.

¹⁹ Ibid., aldaar 3.

²⁰ Karl Leyser, 'Theophanu divina gratia imperatrix augusta: western and eastern emperors in the later tenth century' in: Adalbert Davids ed., *The Empress Theophano. Byzantium and the West at the turn of the first Millennium* (Cambridge 1995) 1-27, aldaar 4.

²¹ Judith Herrin, *Byzantium the surprising life of a Medieval Empire* (Groot-Brittannië 2007) aldaar 355.

²² Mariëtte Verhoeven, *Theophanu. Prinses uit het Oosten Keizerin van het Westen* (Istanbul 2021) aldaar 11.

²³ Ibid., aldaar 11; Karl Leyser, 'Theophanu divina gratia imperatrix augusta: western and eastern emperors in the later tenth century' in: Adalbert Davids ed., *The Empress Theophano. Byzantium and the West at the turn of the first Millennium* (Cambridge 1995) 1-27, aldaar 16.

²⁴ Karl Leyser, 'Theophanu divina gratia imperatrix augusta', aldaar 1.

²⁵ Mariëtte Verhoeven, *Theophanu*, aldaar 9.

keizer gekroond door paus Johannes XII als dank voor zijn overwinning op onder andere de Hongaren.²⁶ Deze volkeren konden namelijk daarna bekeerd worden. Na zijn kroning in 962 was hij de belangrijkste heerser in het Westen.²⁷ Hierbij werd hij ondersteund door zijn vrouw Adelheid. De vrouw van een keizer werd gezien als ‘medeheerser’ in het Ottoonse rijk en zij was de belangrijkste adviseur voor hun keizer.²⁸ De Ottonen zagen zichzelf als erfgenamen van de Romeinse keizers. De Byzantijnse keizers zagen zichzelf echter ook als opvolgers van de Romeinse keizers.²⁹ Dit zorgde voor het zogenaamde *Zweikaiserproblem*. Ook deelden de landen een grens in zuid-Italië, waar beide rijken meer voet aan de grond wilden.³⁰ Om conflict te voorkomen over deze problemen werd een oplossing gezocht in diplomatie.³¹ In 967 stuurde Nikephoros een gezantschap naar het Ottoonse hof om te vragen om vrede en vriendschap. Deze ambassadeurs werden goed ontvangen en een gezantschap werd vanuit het Ottoonse hof naar Byzantium gestuurd.³² In dit gezelschap bevond zich ook bisschop Liudprand van Cremona. Het doel van deze diplomatieke missie was om een huwelijk te regelen tussen Otto II en een Byzantijnse prinses. Dit mislukte, Nikephoros was woest dat Otto I de stad Bari, de hoofdstad van de Byzantijnse regering in zuid-Italië, had belegerd in 968. Liudprand kreeg een koud ontvangst in Constantinopel. Hij schrijft aan de keizer:

“Op de vierde juni in Constantinopel aangekomen, werden wij, om u te krenken, honds ontvangen en schandalig behandeld: feitelijk opgesloten in een weliswaar tamelijk royaal maar tochtig paleis, dat evenmin de kou als de hitte buiten hield, met gewapende soldaten als bewakers, die mijn metgezellen verboden uit te gaan en ieder ander de toegang ontzegde.”³³

Naast conflicten tussen de twee rijken was er ook sprake van stereotypen tussen de Ottonen en de Byzantijnen. De Ottonen zagen de Grieken als onbetrouwbaar en vonden dat ze teveel gaven om luxe.³⁴ Deze stereotypen komen ook naar voren in het verslag van Liudprand aan de keizer van zijn tijd als gezant in Constantinopel. Liudprand beschrijft bijvoorbeeld keizer Nicophoros als “brutaal, sluw als een vos, onbetrouwbaar en leugenachtig als Odysseus”, ook schrijft hij: “En verneem nu, mijn meesters, de

---

²⁶ Karl Leyser, *Theophanu divina gratia imperatrix augusta*, aldaar 7.

²⁷ Mariëtte Verhoeven, ‘Van Constantinopel naar Nijmegen. Theophanu en ‘Byzantijnse’ architectuur in Ottoonse residenties’, *Ex Tempore* 40:1 (2021) 10-27, aldaar 12.

²⁸ Phyllis G. Jestice, *Imperial Ladies of the Ottonian Dynasty. Women and Rule in Tenth-Century Germany, Queenship and Power* (Zwitserland 2018) aldaar 10.

²⁹ Mariëtte Verhoeven, *Theophanu*, aldaar 9.

³⁰ Krijnie Ciggaar, Jos Hermans, ‘Byzantium and the West in the Tenth century’, aldaar 6.

³¹ Ibid.

³² Karl Leyser, *Theophanu divina gratia imperatrix augusta*, aldaar 15.

³³ Liudprand van Cremona, *Verslag van een gezantschap naar Constantinopel* (968) afkomstig uit het archief van de Brediusstichting (Hernen) aldaar alinea 2.

³⁴ Mariëtte Verhoeven, *Theophanu*, aldaar 43.

sluwheid der Grieken en leert ze kennen uit het bedrog van een”.³⁵ Liudprand beschrijft ook hoe de Grieken de keizer en zijn vader aanroepen en schrijft in: “Hoe onnozel Grieken zijn, hoe verzot op zulke zinloze acclamaties.”³⁶ Verder beschrijft hij hoe er van hem door de Grieken vijf purperen mantels werden afgepakt, omdat hij niet waardig werd geacht purper te dragen. Liudprand is hier niet over te spreken: “Is het niet ongehoord, dat deze softe wekelingen met hun lange mouwen, tulbanden, deze luie onbetrouwbare castraten in het purper gekleed mogen gaan en ware mannen, gestaald in oorlogen, voorbeeldige gelovigen, in naastenliefde en deugdzaamheid aan God onderworpen christenen niet? Schande!”³⁷ Ook maakt hij in de tekst een vergelijking tussen Nikophoros en Otto I: “De keizer van de Grieken heeft lang aar, draagt een tuniek met lange mouwen en een muts. Hij is leugenachtig, achterbaks, harteloos, sluw, hooghartig, vals bescheiden, gierig, hebzuchtig, voedt zich met knoflook, bieslook en uien en drinkt badwater. De keizer der Franken daarentegen is goed geschoren, draagt geen vrouwenkleren, een vilten hoed, is eerlijk, oprecht, barmhartig waar het past, streng waar echt moet, altijd werkelijk nederig, nooit gierig, voedt zich niet met uien, bieslook en knoflook en spaart dieren niet om ze voor grof geld te verkopen in plaats van ze te eten”³⁸ In zijn verslag worden Grieken, en speciaal hun keizer, neergezet als onbetrouwbaar, dom, zwak en gierig. Er zijn geen verslagen uit dezelfde periode die aangeven hoe de Byzantijnen dachten over de Westerse landen. Liudprand geeft in zijn verslag wel enkele uitspraken, waaronder enkele van de keizer, over de verschillende Westerse volkeren. Deze zijn dus opgeschreven door Liudprand zelf, wat ze minder betrouwbaar maakt. De keizer zou bijvoorbeeld tijdens een diner over het leger van Otto I gezegd hebben dat de soldaten niks waard zijn, gehinderd door hun grote schilden, zware harnassen en lange zwaarden, en ook: “bovendien worden ze belemmerd door hun dikke buiken, want hun buik is hun god, hun moed komt van hun vraatzucht, hun dapperheid van dronkenschap. Zonder eten zijn het slappelingen, zonder drank angsthazen.”³⁹ Ook op de Westerse volkeren die zichzelf Romein noemen heeft Nikophoros iets te zeggen:

“Die Romulus die broedermoordenaar, naar wie de Romeinen genoemd zijn, was volgens de geschiedenis toch maar een hoerenjong. En waar hij zijn toevlucht zocht, trok hij schuldenaren en weggelopen slaven aan en moordenaars en ander tuid dat de doodstraf verdiende. [...]. Uit dat edele soort zijn dus diegenen voortgekomen die u betitelt als wereldheersers [...] die in onze ogen, Lombarden, Saksen, Franken, Lotharingers, Beieren, Zwaben en Bourgondiërs, zo verachtelijk zijn dat we voor onze vijanden geen erger scheldwoord hebben dan “Romein”. Want in die naam zit alles wat

---

³⁵ Liudprand van Cremona, *Verslag van een gezantschap naar Constantinopel* (968) afkomstig uit het archief van de Brediusstichting (Hernen) aldaar alinea's 3 en 30.

³⁶ Ibid., aldaar alinea 28.

³⁷ Ibid., aldaar alinea 54.

³⁸ Ibid. aldaar alinea 40.

³⁹ Ibid. aldaar alinea 11.

laag, laf, hebzuchtig, teugelloos en leugenachtig en, kortom, slecht is.”⁴⁰ De Westerse volkeren worden hierin dus aangeduid als laf en vraatzuchtig. Deze stereotypen bestaan ook nog in de twaalfde eeuw. Eustathius uit Thessalonike beschrijft de Normandiërs op Sicilië, die zijn stad net veroverd hadden als mensen die bestek, mooie kleding en andere luxe niet konden waarderen.⁴¹

Kijkend naar deze strijd en vooroordelen lijkt het moeilijk voor te stellen dat beide landen een huwelijksverbintenis aan wilden gaan. Deze verbintenis kwam dan ook met veel moeite tot stand. Keizer Otto I wilde graag zijn dynastie legitimeren en deze erkend zien door de Byzantijnse keizer.⁴² Hij probeerde dit onder andere te doen door Byzantijnse motieven, kunst en gebruiken over te nemen. Hiermee bouwde Otto I voort op een trend gestart door de Karolingers, die ook Byzantijnse invloeden overnamen om zich te legitimeren als keizerlijke dynastie.⁴³ Er zijn verschillende voorbeelden die dit bewuste utiliseren van Byzantijnse gebruiken laten zien. Voor het eerst wordt in 968 de vrouw van de keizer ‘co-imperator’ genoemd.⁴⁴ Het benoemen van een co-imperator was al eeuwenlang een byzantijns gebruik.⁴⁵ Deze eerste benoeming gebeurde in hetzelfde jaar als het eerste gezantschap dat naar Byzantium werd gestuurd om een huwelijksverbintenis te regelen tussen de twee rijken. Otto II wordt in 967 ook tot co-imperator gekroond. Krijnie Ciggaar suggereert dat dit gedaan werd om hem als een gelijkwaardige partner te kunnen presenteren voor een eventueel huwelijk.⁴⁶ Een huwelijksverbintenis tussen het Byzantijnse Rijk en de Ottonen past in dezelfde trend van legitimatie door middel van Byzantijnse gebruiken. Met een huwelijk zou Otto I ook voor een duidelijke afgrenzing van zijn gebieden in Italië kunnen zorgen.⁴⁷

Een huwelijk was ook gunstig voor het Byzantijnse Rijk. Keizer Nikephoros Phokas wilde graag rust en vrede aan de westelijke grens van zijn rijk, zodat hij zijn aandacht volledig kon focussen op de dreiging van zowel de Bulgaren als de Arabieren.⁴⁸ Deze motivatie van de keizer blijkt ook uit het verslag van Liudprand over zijn gezantschap naar Constantinopel in 968. Het doel van dit gezantschap was om te onderhandelen over een Byzantijnse bruid voor Otto II. In dit verslag staat dat de keizer woedend is omdat Otto I gebieden in Italië zou hebben aangevallen. Nikephoros zegt hierover tegen Liudprand: “Maar legt u mij dan uit waarom hij de grenzen van ons rijk te vuur en te zwaard geschonden heeft. Wij hadden

---

⁴⁰ Ibid. aldaar alinea 12.

⁴¹ Krijnie Ciggaar, Jos Hermans, ‘Byzantium and the West in the Tenth century’, aldaar 5.

⁴² Mariëtte Verhoeven, *Theophanu*, aldaar 9.

⁴³ Laura Wangerin, “Empress Theophanu, Sanctity and Memory in Early Medieval Saxony”, *Central European History* 4:47 (2014) 716-736, aldaar 725.

⁴⁴ Ibid., aldaar 726.

⁴⁵ Mariëtte Verhoeven, *Theophanu*, aldaar 31.

⁴⁶ Krijnie Ciggaar, “The Empress Theophano (972-991): Political and Cultural Implications of Her Presence in Western Europe, in Particular for the Country of Holland” in: Victoria van Aalst, Krijnie Ciggaar, *Byzantium and the Low Countries* (Heren 1985) 33-76, aldaar 52-53.

⁴⁷ Mariëtte Verhoeven, *Theophanu*, aldaar 9.

⁴⁸ Ibid.

een vriendschappelijke relatie en dachten via huwelijken een onlosmakelijke band te smeden.⁴⁹ Nikephoros wilde dus deze onlosmakelijke band en vriendschappelijke relatie om zo strijd te voorkomen. Het doel van het gezantschap wordt niet bereikt; de onderhandelingen mislukken. De Byzantijnen vonden het ongehoord om een *porphyrogeneta* uit te huwelijken aan een buitenlandse familie.⁵⁰ De term *porphyrogeneta* betekent 'in het purper geboren'. Purper was de kleur van de keizer, en de titel werd gegeven aan de keizer en diens kinderen. Toch wilden de Byzantijnen voldoen aan het verzoek om een *porphyrogeneta* bruid als zij in ruil daarvoor controle kregen over Ravenna en Rome.⁵¹ Liudprand wilde absoluut niet aan deze eis voldoen.

In 971 werd een nieuw gezantschap naar Constantinopel gestuurd onder leiding van bisschop Gero van Keulen. In 969 was er een nieuwe keizer aan de macht gekomen in de plaats van Nikephoros Phokas. Deze Johannes I Tzimiskes willigde het verzoek van bisschop Gero deels in. Hij stuurde Theophanu, zijn aangetrouwde nichtje, als bruid naar het Westen.⁵² Zij kreeg ook, naar Byzantijns gebruik, een enorme bruidsschat mee, bestaande uit de gebieden Benevento en Capua in Italië.⁵³ Maar Theophanu was niet de gevraagde *porphyrogeneta*. Ondanks dat Theophanu dus niet het gevraagde meisje was ging het huwelijk toch door. Voor Otto I voldeed ook de verkeerde Byzantijnse prinses om zijn doel van legitimering en erkenning te bereiken. Dus Theophanu werd met open armen ontvangen.⁵⁴ Het huwelijk werd in 972 voltrokken in Rome, waarna Theophanu ook tot co-imperator werd gekroond. Als huwelijksgeschenk kreeg Theophanu gebieden in de Nederlanden en Duitsland. Ook kreeg zij gebieden in Italië, die deels nog in het bezit waren van de Byzantijnen en nog veroverd moesten worden.⁵⁵

Theophanu

De regeerperiode van Theophanu kan onderverdeeld worden in twee perioden. Van 972 tot 983, de tijd waarin ze samen met Otto II heerst als co-imperator. En van 983 tot 991 de periode waarin Theophanu als regentes de troon bewaakt voor haar zoon. In beide perioden heeft Theophanu macht als heerser, ook al opereert ze achter de namen van haar man en haar zoon. Deze macht staat wel meer ter discussie in de tweede periode.

---

⁴⁹ Liudprand van Cremona, *Verslag van een gezantschap naar Constantinopel* (968) afkomstig uit het archief van de Brediusstichting (Hernen) aldaar alinea 6.

⁵⁰ Ibid., aldaar alinea 15.

⁵¹ Ibid., aldaar alinea 15.

⁵² Mariëtte Verhoeven, *Theophanu*, aldaar 11.

⁵³ Odilo Engels, 'Theophanu, the western empress from the East' in: Adelbert Davids, *The Empress Theophano. Byzantium and the West at the turn of the first millenium* (Cambridge 1995) 28-48, aldaar 32.

⁵⁴ Laura Wangerin, 'Empress Theophanu, Sanctity and Memory in Early Medieval Saxony', aldaar 729.

⁵⁵ Mariëtte Verhoeven, *Theophanu*, aldaar 33.

Theophanu wordt in de lente van 972 ontvangen in Benevento door bisschop Theoderic van Metz.⁵⁶ Kroniekschrijver Thietmar van Merseburg beschrijft hoe de prinses aankomt met prachtige geschenken en een verfijnd gevolg.⁵⁷ De kostbaarheden zouden bestaan hebben uit zijden stoffen, juwelen, relieken en iconen.⁵⁸ Door de voorwerpen die Theophanu uit Constantinopel meebracht, wordt soms gezegd dat zij Byzantijnse kunst geïntroduceerd heeft in het Westen. Maar interesse voor Byzantijnse kunst bestond ook voor de aankomst van Theophanu al in het Westen.⁵⁹ Na haar aankomst reist de prinses door naar Rome. Daar treed ze in het huwelijk met Otto II en wordt gekroond tot co-imperator. Dit in tegenstelling tot Adelheid, die de titel pas na haar kroning kreeg. Hiermee wordt weer voortgebouwd op deze Byzantijnse traditie van het benoemen van een co-imperator, en deze keer gelijk vanaf het eerste moment. Theophanu krijgt uiteindelijk 5 kinderen, waarvan er 1 vroeg sterft. De overige 4 kinderen worden opgeleid aan kloosters.⁶⁰ Theophanu zelf is niet betrokken bij de opvoeding van haar kinderen, het Ottoonse hof is namelijk een reizend hof. Theophanu trok ook mee van residentie naar residentie. In de tijd die Theophanu onderdeel is van het Ottoonse hof bezoekt ze meer dan 100 verschillende plaatsen.⁶¹

Na haar aankomst aan het hof komt Theophanu gelijk in conflict met haar schoonmoeder keizerin Adelheid. Adelheid was namelijk in conflict met Liudolf van Swabia, Otto I's oudere zoon uit een vorig huwelijk. Otto II steunde Liudolf, en daarmee steunde Theophanu hem ook. Dit dreef een wig tussen de twee vrouwen.⁶² En toen Theophanu meer invloed kreeg, nam de invloed van Adelheid af. De naam van de oude keizerin kwam steeds minder voor in documenten, terwijl de naam van Theophanu daarentegen juist vaker voorkwam.⁶³ In 980 kreeg Theophanu een meer directe invloed op haar man. In de jaren hiervoor was een direct conflict ontstaan in zuid-Italië tussen het Byzantijnse en het Ottoonse rijk om de gebieden die in 972 aan Theophanu als bruidsschat waren gegeven. Als reactie hierop kwam Otto II met een nieuwe strategie. Hij positioneerde zichzelf nog meer als Romeinse keizer en plaatste zich zo direct tegenover de Byzantijnse keizer. Hij noemde zichzelf niet langer *imperator augustus*, maar *Romanorum imperator augustus*. Ook werden Duitsland en Italië nu verenigd als een keizerrijk, met dezelfde rechten. Hiervoor waren het twee aparte koninkrijken geweest met dezelfde heerser. Deze manier van vereniging was gebaseerd op Oost-Romeins/Byzantijns voorbeeld. Krijnie

---

⁵⁶ Odilo Engels, 'Theophanu, the western empress from the East', 28-48, aldaar 32.

⁵⁷ Thietmar van Merseburg, *Chronicon*, 2.15, vert. David Werner, *Ottonian Germany. The Chronicon of Thietmar of Merseburg* (Manchester, 2001), aldaar 103.

⁵⁸ Mariëtte Verhoeven, *Theophanu*, aldaar 31.

⁵⁹ *Ibid.*, aldaar 33.

⁶⁰ Odilo Engels, 'Theophanu, the western empress from the East', 28-48, aldaar 33.

⁶¹ Mariëtte Verhoeven, *Theophanu*, aldaar 35.

⁶² Odilo Engels, 'Theophanu, the western empress from the East', 28-48, aldaar 33-34.

⁶³ *Ibid.*, aldaar 35.

Ciggaar stelt aan de hand van dit feit dat het moeilijk voor te stellen is dat keizerin Theophanu geen hand heeft gehad in dit plan.⁶⁴

Otto II overleed op 7 december 983. In datzelfde jaar werd de driejarige Otto III op kerstmis tot keizer gekroond in Aken, dit gebeurde voordat het nieuws van de dood van de keizer Aken had bereikt. Dit had grote gevolgen. De kleine Otto III had alle rechten en plichten van een keizer, maar was nog te jong om ze uit te kunnen voeren. Er moest dus een regent de macht tijdelijk overnemen.

Theophanu en Adelheid waren op dat moment allebei in Italië. Hendrik de Twistzieke probeerde de macht over te nemen. Voor de dood van Otto II werd Hendrik vastgehouden in Utrecht. Maar na zijn dood werd hij gelijk vrijgelaten. In Keulen haalde Hendrik Otto III weg bij de aartsbisschop. Daarna haastte de hertog zich naar Saksen met de jonge Otto III waar hij zichzelf tot koning liet uitroepen. Uiteindelijk won Theophanu de strijd om het regentschap. Ze won de strijd dankzij een aantal trouwe volgers, waaronder Gerbert van Aurrillac, die andere edelen konden overtuigen de kant van Theophanu en Otto III te kiezen. Hendrik verloor steeds meer steun en daarmee viel de enige mannelijke kandidaat voor het regentschap weg. Theophanu bleef vervolgens over als logische keuze.⁶⁵ Een vrouw als regent was namelijk niet ongehoord in het Ottoonse Rijk van de 10^e eeuw. De zus van Otto I, Gerberga, had eerder als regent opgetreden voor haar zoon. Hertogin Judith van Beieren had dit ook gedaan voor haar zoon toen haar man vroegtijdig overleed.⁶⁶ Op 29 juni 984 draagt Hendrik de Twistzieke de kleine Otto III officieel over aan zijn moeder en grootmoeder en verwerpt zijn claim op de troon. In ruil hiervoor wordt zijn positie als hertog van Beieren volledig hersteld.⁶⁷

Vanaf het eerste moment van zijn heerschappij wordt Otto III in officiële documenten vermeld als competent heerser. Toch kan uit deze documenten een beeld gevormd worden van de invloed van Theophanu, en hoe zij via haar zoontje het land bestuurde. Documenten noemen Theophanu dan wel niet als opdrachtgever, in de meerderheid van de documenten staat zij wel vermeld als tussenpersoon. Iemand die de keizer nederig verzoekt bepaalde gunsten te verlenen of giften te doen. In de 70 bewaarde documenten uitgevaardigd door Otto III tijdens het leven van Theophanu, staat zij vermeld als tussenpersoon in 21 daarvan.⁶⁸ In haar tijd als regentes vervulde Theophanu deze rol van tussenpersoon voor onderdelen van het bestuur, verschillende personen en instituties. Er zijn twee documenten bekend die wel ondertekend zijn door Theophanu zelf. In 990 ondertekend ze een oorkonde in Ravenna, hierbij verwijst ze naar zichzelf als *Theophanius gratia divina imperator*, keizer

---

⁶⁴ Odilo Engels, 'Theophanu, the western empress from the East', 28-48, aldaar 35-36.

⁶⁵ Phyllis. G. Jestic, *Imperial ladies of the Ottonian Dynasty. Women and Rule in Tenth century Germany. Queenship and Power* (Charleston 2018) aldaar 207-234.

⁶⁶ Ibid., aldaar 208.

⁶⁷ Ibid., aldaar 228.

⁶⁸ Ibid., aldaar 236.

met god's gratie, hierbij gebruikt ze de mannelijke vorm van het woord keizer. In dit document vermeld ze dat haar regeerperiode begint in 972.⁶⁹ Hier zet Theophanu zichzelf neer als keizer sinds 972, en niet als medeheerser voor haar man en zoon. In een ander document, ook afkomstig uit 990, noemt ze zichzelf *imperatrix*, keizerin dus. Hier presenteert Theophanu zich nog steeds als heerser, maar nu wel in vrouwelijke vorm.

Door middel van allianties kon Theophanu edelen aan zich binden. Dat dit gelukt is blijkt uit het feit dat in deze periode edelen deden wat ze gevraagd werden; ze kwamen opdagen voor de strijd wanneer dat gevraagd werd en bemande forten aan de grens wanneer dat nodig werd geacht.⁷⁰ Onder de heerschappij van Theophanu zijn ook geen grote opstanden uitgebroken, wat verder bewijs is dat Theophanu voldoende steun genoot onder de adel.⁷¹ En door bisschoppen en abten te benoemen kon ze zich ook van hun steun verzekeren. Dit deed ze onder andere in het klooster van Memleben.⁷²

De verhouding tussen Theophanu en Adelheid verslechterden. Tot 988 heerste Adelheid over Italië, zij had in 987 zelfs in een officiële oorkonde zwart-op-wit dat zij onbeperkte controle had over de gebieden in haar bezit. Theophanu nam in 988 maatregelen om Italië zelf te besturen. Er was sprake van een machtsstrijd tussen de twee vrouwen. Uiteindelijk verslechterden de verhouding dusdanig dat Adelheid, na de dood van Theophanu, alle herdenkingsdiensten voor haar verbood. Zelfs die bij haar graf in Keulen. Om deze reden stuurde Otto III zijn grootmoeder weg van het hof toen hij meerderjarig werd in 994.⁷³

Het ontstaan van een huwelijksband tussen het Byzantijnse Rijk en het Ottoonse Rijk was niet vanzelfsprekend. Niet alleen was er sprake van een fysiek conflict in het zuiden van Italië, ook bestonden er negatieve stereotypen over de ander in beide gebieden. Toch hadden beide landen baat bij een huwelijksverbintenis: de Byzantijnen wilden vrede aan hun westelijke grens en de Ottonen wilden erkenning van de Byzantijnse keizer en hun eigen dynastie legitimeren. Tijdens haar huwelijk wist Theophanu invloed uit te oefenen op het bestuur van het rijk en tijdens het conflict met Byzantium. En na de dood van haar man wist ze de loyaliteit van edelen en de kerk te behouden, waardoor de troon voor haar zoon behouden bleef. Maar met de toegenomen invloed van Theophanu, nam de invloed van Adelheid af. Dit zorgde voor een machtsstrijd tussen de twee vrouwen.

---

⁶⁹ Mariëtte Verhoeven, *Theophanu*, aldaar 51.

⁷⁰ *Ibid.*, aldaar 23

⁷¹ *Ibid.*, aldaar 240.

⁷² Odilo Engels, 'Theophanu, the western empress from the East', 28-48, aldaar 39.

⁷³ *Ibid.*, aldaar 40-41.

Hs. 2 Bronnen uit het Westen

In dit hoofdstuk worden verschillende bronnen besproken die gebruikt zijn voor het onderzoek naar Theophanu. Deze bronnen omvatten de *Chronicon* van Thietmar van Merseburg, het *Grafschrift van Vrouwe Adelheid* geschreven door Odilo van Cluny, de *Liber Visionem* samengesteld door Otloh van Sint Emmeran, de *Vita st. Adalberti* geschreven door de heilige Bruno van Querfort, de rede van theoloog Petrus Damianus, en fragmenten uit *Deoderico primo episcopo Mettensi* van Albert van Metz. Deze bronnen bevatten uitgebreide beschrijvingen van Theophanu, waardoor een gedegen analyse kan worden gemaakt van zowel de aspecten van haar beeldvorming als hoe de auteurs haar presenteren in hun werk.

In dit hoofdstuk wordt van elke bron de historische context bestudeerd, inclusief de achtergrond van de auteur en het publicatiejaar. Vervolgens wordt gekeken naar de specifieke inhoud van elke bron met betrekking tot Theophanu. Hierbij wordt vooral gekeken naar hoe Theophanu wordt gerepresenteerd en op welk aspect van de beeldvorming over Theophanu deze representatie betrekking heeft. Er wordt per bron gekeken welke aspecten van de beeldvorming van Theophanu aanwezig zijn in de tekst. Vervolgens wordt gekeken hoe deze aspecten gebruikt worden om een bepaalde indruk van Theophanu te geven. Alle verzamelde aspecten van de beeldvorming rondom Theophanu worden ten slotte overzichtelijk gepresenteerd. Door te kijken naar de historische context van de bronnen kan mogelijk een verband worden gelegd met een verschuiving in de beeldvorming van Theophanu. In het volgende hoofdstuk worden alle aspecten van de beeldvorming in de tijd geplaatst, waardoor een overzicht wordt verkregen van de verhoudingen tussen deze verschillende aspecten.

Thietmar van Merseburg werd volgens zijn eigen verklaring geboren op 25 juli 975. Tot zijn twaalfde bracht hij zijn vormende jaren door in de abdij van Quedlinburg onder het toezicht van een tante. Het is interessant om op te merken dat Quedlinburg in de tiende eeuw bewoond werd door goed opgeleide vrouwen die werken zoals de *Annalen van Quedlinburg* en de vroegst bekende *vita* van koningin Mathilda schreven. Deze context is relevant bij het bestuderen van de representatie van vrouwen in het werk van Thietmar van Merseburg. Na zijn voltooide opleiding vestigde Thietmar zich in de kathedraal van Magdeburg, en later werd hij bisschop van Merseburg. Tussen 1013 en 1018 schreef hij de *Chronicon*, waarin hij de levens van heersers zoals Hendrik I, Otto I, Otto II, Otto III en Hendrik II

behandelt. Als bisschop uit een belangrijke familie stond Thietmar van Merseburg dicht bij het hof en was hij zich bewust van de grote invloed van het koningshuis op zijn positie.

In de *Chronicon* wordt Theophanu herhaaldelijk genoemd door Thietmar van Merseburg. Allereerst beschrijft hij haar aankomst, waarbij hij haar omschrijft als "niet het gewenste meisje" en een beeld schetst van haar gevolg en de rijkdom waarmee zij arriveerde. Na de dood van haar echtgenoot beschrijft Thietmar hoe Theophanu leed onder het verlies en troost zocht bij haar schoonmoeder, keizerin Adelheid, die haar geruststelde. Hieruit kan worden afgeleid dat Theophanu en Adelheid een positieve relatie hadden. Bovendien portretteert Thietmar Theophanu als een heerser die emoties en zwaktes toont, in plaats van als een emotieloze heerser. Verder vertelt Thietmar een passage waarin de heilige figuur van Sint Laurens aan Theophanu verschijnt en haar aanspoort om het bisdom van Merseburg te herstellen. In dezelfde passage vermeldt Thietmar dat Otto III, onder invloed van zijn moeder, inderdaad het bisdom heeft hersteld. Het is belangrijk op te merken dat Thietmar, als bisschop van dit bisdom, mogelijk niet volledig neutraal is in zijn representatie van Theophanu, wat invloed kan hebben op zijn positieve weergave van haar. Hierdoor karakteriseert Thietmar Theophanu als een complexe figuur met haar aankomst, haar emotionele reactie op het verlies van haar echtgenoot, haar relatie met keizerin Adelheid en haar betrokkenheid bij het herstel van het bisdom van Merseburg. Deze passages werpen licht op verschillende aspecten van het leven van Theophanu en bieden inzicht in haar interacties, persoonlijke ervaringen en politieke activiteiten zoals vastgelegd door Thietmar in de *Chronicon*.

“Ondanks van het zwakkere geslacht, haar bescheidenheid, vastberadenheid, en manier van leven waren uitstekend, wat zeldzaam is in Griekenland. Ze bewaakt de troon van haar zoon met mannelijke waakzaamheid, altijd welwillend naar rechtvaardigen, maar angstaanjagend overwon ze rebellen.”⁷⁴

Ook prijst hij hoe ze haar dochters aan God gaf en naar het klooster stuurde.⁷⁵ Later in de tekst schrijft Thietmar dat hij maar kort verslag heeft gedaan van haar sublieme adel.⁷⁶ Theophanu wordt door Thietmar neergezet als een goede heerseres: bescheiden, vastberaden en van sublieme adel. Iemand die haar vijanden overwint, maar goedgezind naar bondgenoten. Toch haalt Thietmar aan dat Theophanu een goede heerseres is ondanks haar afkomst en haar geslacht.

---

⁷⁴ Thietmar van Merseburg, *Chronicon*, 4.10, vert. David Werner, *Ottonian Germany. The Chronicon of Thietmar of Merseburg* (Manchester, 2001), aldaar 158.; Thietmar van Merseburg, *Chronicon*. Werner Trillmich ed. *Ausgewählte Quellen zur Deutschen Geschichte des Mittelalters*, Rudolf Buchner ed. (Berlijn 1957) aldaar 126.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Thietmar van Merseburg, *Chronicon*, 4.14, vert. David Werner, *Ottonian Germany. The Chronicon of Thietmar of Merseburg* (Manchester, 2001), aldaar 160

In de beschrijving van Thietmar van Merseburg komen alle vijf aspecten aan bod om zo een compleet beeld van Theophanu te vormen. Haar karakter wordt omschreven als bescheiden en vastberaden.⁷⁷ Haar acties worden geprezen. Thietmar beschrijft hoe bewonderingswaardig het is dat zij haar dochters naar het klooster stuurt. Ook prijst hij het feit dat zij de troon van haar zoon voor hem bewaakt. Er wordt geschreven dat ze welwillend is naar rechtvaardigen en rebellen overwint. In de tekst is er wel sprake van stereotypering van vrouwen en Grieken. Thietmar benoemt hoe Theophanu's acties en karakter haar anders maakt dan andere vrouwen en Grieken. Ook de relaties van Theophanu worden gebruikt om een indruk van haar te vormen. In de tekst staat dat ze rouwt om haar man, om zo te laten zien hoe toegewijd ze aan hem was. Ook wordt specifiek gemeld dat ze een goede relatie had met haar schoonmoeder. Ze gaat naar Adelheid toe voor troost na het overlijden van Otto II, en Adelheid stelt haar gerust. Thietmar geeft Theophanu in de *Chronicon* een positieve indruk van Theophanu. Alle aspecten van haar beeldvorming worden gebruikt om haar te prijzen en neer te zetten als een goede heerseres.

Odilo van Cluny leefde van 993 tot 1048. Hij werd geboren in een adellijke familie in Auvergne en werd uiteindelijk opgenomen in de abdij van Cluny, hier werd hij later abt. Deze positie zorgde ervoor dat Odilo veel connecties had en vele reizen ondernam. Hij was ook bekend aan het Ottoonse hof en behoorde ook tot de vertrouwelingen van keizerin Adelheid. Rond het jaar 1000 schreef Odilo een grafrede voor Adelheid.⁷⁸ De tekst leest als een hagiografie. Hij beschrijft hierin zowel politieke zaken uit haar leven als wel haar vroomheid en door haar verrichtte wonderen. Odilo geeft Adelheid in zijn grafrede als heel goed weer, hij vertelt over de wonderen die zij verricht als wel als haar politieke overwinningen. Dit in tegenstelling tot zijn weergave van Theophanu. Hij beschrijft Theophanu in een alinea van zijn grafrede. Odilo begint deze alinea met beschrijven hoe Adelheid leed onder steeds terugkomend ongeluk na de dood van haar zoon. Hij noemt Theophanu in de tekst niet bij naam. Hij schrijft:

“Ondanks dat die Griekse keizerin zeer behulpzaam en deugdzaam is, zowel naar haarzelf als naar anderen, was zij het tegenovergestelde met betrekking op haar keizerlijke schoonmoeder. Op het laatst, het advies opvolgend van een zekere Griek, als wel van andere bewonderaars, bedreigde ze haar. Zeker, ze had net zo goed met haar vinger naar haar kunnen wijzen, toen ze verkondigde: “Als ik het jaar overleef, zal Adelheid nergens in de wereld regeren, haar domein zal niet eens de palm van mijn hand vullen”.

---

⁷⁷ Thietmar van Merseburg, *Chronicon*, 4.10, vert. David Werner, *Ottonian Germany. The Chronicon of Thietmar of Merseburg* (Manchester, 2001), aldaar 158.; Thietmar van Merseburg, *Chronicon*. Werner Trillmich ed. *Ausgewählte Quellen zur Deutschen Geschichte des Mittelalters*, Rudolf Buchner ed. (Berlijn 1957) aldaar 126.

⁷⁸ Odilo van Cluny, *Epitaph of the August Lady, Adelheid*, vert. David Warner in: Thomas Head ed., *Medieval Hagiography*, (New York, 2001) aldaar 256-257.

Odilo concludeert na dit citaat dat de uitspraak van Theophanu werkelijkheid werd, en zij vier weken na het uitspreken van deze woorden stierf. Odilo beschrijft hier een zeer negatieve relatie tussen Theophanu en Adelheid. Theophanu wordt hier weergegeven als “die Griekse keizerin” . Odilo haalt hiermee haar achtergrond aan. maakt Theophanu, in het door Odilo opgeschreven citaat, daagt Theophanu haar schoonmoeder uit door te zeggen dat zij uiteindelijk veel meer macht zal krijgen. Hierdoor komt Theophanu over als strevend naar macht en haar schoonmoeder uitlachend, waardoor Adelheid lijdt.

Bij het lezen van Odilo van Cluny's grafrede voor Adelheid krijgt de lezer een heel ander beeld van Theophanu. In de eerste zin van de tekst wordt nog wel over Theophanu's karakter gezegd dat ze zeer behulpzaam en deugdzaam is voor zichzelf en anderen. Maar dit wordt gelijk gevolgd door een uitleg dat ze juist het tegenovergestelde is met betrekking op haar schoonmoeder. De relatie tussen Adelheid en Theophanu wordt negatief weergegeven. Odilo beschrijft hoe Theophanu Adelheid zelfs bedreigt en belachelijk maakt. Theophanu wordt hierdoor in een kwaad daglicht geplaatst. Ook de achtergrond van Theophanu wordt gebruikt om een negatief beeld van haar te vormen. Odilo verwijst alleen naar Theophanu als 'de Griekse keizeren' en 'die Griekse'. En gezien de vooroordelen over Grieken die in deze tijd bestonden in het Westen, is het duidelijk dat Odilo deze verwijzing op een negatieve manier bedoeld. De beeldvorming over Theophanu is in deze tekst dus voor het grootste deel negatief. Maar er is niet uitsluitend sprake van een slechte beeldvorming, aangezien Odilo in het begin van de tekst wel erkend dat de keizerin behulpzaam en deugdzaam kan zijn.

Een van de spectaculairdere bronnen die Theophanu beschrijft is het visioen van een anonieme Duitse non. Dit visioen is rond 1050 gepubliceerd door monnik Otloh van sint-Emmeran in zijn *Liber Visionum*.⁷⁹ In dit boek zijn meerdere visioenen gebundeld. De meesten zijn aan iemand toegeschreven. Er zijn er maar twee waaraan Otloh geen naam toeschrijft. Dit zijn het visioen over Theophanu en een ontmoeting van de reizende minstreel Vollaric met de duivel. Een verklaring hiervoor kan zijn dat beide visioenen al in omloop waren voor de tijd van Otloh.⁸⁰ Otloh leefde van 1010 tot 1070 in Regensburg. In het visioen verschijnt Theophanu aan de non in een erbarmelijke jurk en smeekte de non om voor haar te bidden. Theophanu vertelt dat ze verschrikkelijk gemarteld wordt (“in maximo tormenta posita sum”). Ze vertelt de non dat ze gestraft wordt voor haar zonden. Theophanu vertelt dat ze veel overbodige en luxueuze sieraden, die in Griekenland gewoon zijn, naar Duitsland en provincies van Frankrijk heeft gebracht. Ze zou zich ermee omringt hebben, waardoor andere vrouwen ernaar verlangden. Theophanu vertelt ook aan de non dat als ze had geweten dat de zonde zo ernstig

---

⁷⁹ Krijnie Ciggaar, 'Theophanu: an empress reconsidered' in: Adalbert Davids ed., *The Empress Theophano. Byzantium and the West at the turn of the first Millenium* (Cambridge 1995) 49-63, aldaar 54.

⁸⁰ Otloh von St. Emmeram, *Liber Visionum*, vert. Paul Gerhard Schmidt (Weimar 1989), aldaar 15.

was, ze zeker boete gedaan zou hebben. Ze smeekt de non voor haar te bidden. Theophanu argumenteert hiervoor dat ze altijd volhardde in het katholieke geloof, en dat als dienaren van God bereid zijn voor haar te bidden, ze verlost kan worden. In de laatste zinnen van het de tekst vertelt Otloh dat hij het visioen opschreef zodat degenen die het visioen erkennen als de absolutie van de voornoemde keizerin God kunnen blijven smeken om haar verlossing.⁸¹ In deze bron komen opnieuw Griekse stereotypen naar voren. De overbodige luxe sieraden zouden gebruikelijk zijn in Griekenland. Theophanu wordt gestraft omdat ze luxe in het Westen introduceerde. Maar ook wordt aangegeven dat Theophanu een goed katholiek was, en dat er mensen zijn die bereid zijn voor haar te bidden.

In de *Liber Visionum* is er ook niet uitsluitend sprake van een negatieve beeldvorming. De acties van Theophanu, namelijk het introduceren van luxe in het Westen, worden omschreven als zondig. Deze acties worden gekoppeld aan haar achtergrond als Griekse. Een luxe levensstijl is namelijk een van de vooroordelen die heersten tegenover Grieken in deze periode. Haar achtergrond wordt hier dus ook gebruikt als een negatief aspect van de beeldvorming over Theophanu in de *Liber Visionum*. Maar er wordt ook geschreven dat Theophanu altijd volharde in haar katholieke geloof. Haar karakter wordt dus neergezet als vroom. Deze meer positieve karakterisering nuanceert het negatieve beeld in de bron.

De vroomheid van Theophanu wordt ook aangehaald in de *Vita* van de heilige Adalbert, geschreven door Bruno van Querfurt (974-1009). Bruno schreef de *Vita* na de dood van de heilige Adalbert in 997, in de periode dat Bruno zelf in Rome verbleef.⁸² Theophanu verbleef ook in Rome na de dood van haar man. Ze zou aalmoezen hebben gegeven aan velen daar, omdat ze zou haar man willen verlossen uit het vuur door goede daden te doen.⁸³ De auteur spreekt zijn bewondering uit voor Theophanu haar vroomheid en haar toewijding aan haar overleden man.

Bruno van Querfurt's *Vita* van de heilige Adalbert geeft een uitgesproken positief beeld van Theophanu aan de hand van een aantal aspecten van beeldvorming over Theophanu, namelijk haar acties en haar relatie met haar overleden man. Haar acties worden beschreven als bewonderingswaardig. Ze geeft aalmoezen aan bedelaars en doet allerlei goede daden. Ook hier is haar vrome karakter een positief aspect van de beeldvorming over Theophanu in de bron. Bruno vertelt hoe Theophanu deze goede daden doet om haar overleden man uit het vuur te verlossen. Dit aspect van de beeldvorming over

---

⁸¹ Otloh von St. Emmeram, *Liber Visionum*, visio 17, vert. Paul Gerhard Schmidt (Weimar 1989),

⁸² Krijnie Ciggaar, 'Theophanu: an empress reconsidered' in: Adalbert Davids ed., *The Empress Theophano. Byzantium and the West at the turn of the first Millenium* (Cambridge 1995) 49-63, aldaar 57.

⁸³ Bruno van Querfurt, *S. Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita altera autctore Brunone Querfurtensi*, H. Karwasínska ed., in: *Monumenta Poloniae Historica IV* (Warschau 1969) aldaar 13-15.

Theophanu laat de trouw voor haar man zien, en geeft de lezer dus een positieve indruk van Theophanu doordat haar relatie met haar overleden man op een positieve manier wordt neergezet.

Theoloog Petrus Damianus vond de keizerin helemaal niet toegewijd aan haar man, hij beschuldigde haar van een geheime affaire met Johannes Philagathos. Philagathos was een Griekse monnik uit zuid-Italië, hij was ook een raadgever van Theophanu en leraar van de jonge Otto III. Later werd Philagatos, mede door Theophanu, aartsbisschop van Piacenza.⁸⁴ Petrus Damianus schrijft over Johannes Philagatos dat: “die ook een geheime affaire zou hebben gehad met de keizerin, die ook in obscene zaken zat”.⁸⁵ Xenofobie kan een rol gespeeld hebben in deze beschuldiging tegen Theophanu en Philagatos; beide Grieks. In een ander geschrift beschuldigd hij de Griekse prinses Maria Argyropoulina van een excessieve en luxe levensstijl. Hij schrijft dat de prinses zich alleen in dauw wilde wassen, met mes en vork at en haar kamer zo heftig stonk van de parfum dat het misselijkmakend was.⁸⁶ Decadentie was een van de vooroordelen die in het Westen bestond over Grieken. Petrus Damianus was een bekende theoloog en kerkleider, en leefde van 1007 tot 1072. De brief is waarschijnlijk later in zijn leven geschreven. In deze periode groeide de culturele verschillen tussen het Oosten en het Westen, zeker na het schisma van 1054. Dit kan ook meegespeeld hebben in zijn vooroordelen jegens Grieken.⁸⁷

In de rede van Petrus Damianus wordt een beeld genoemd over Theophanu aan de hand van haar acties en haar achtergrond. Damianus beschuldigt Theophanu van het hebben van een affaire. Deze actie van haar veroordeelt hij door deze te beschrijven als een obscene zaak. Hiermee krijgt de lezer een negatief beeld over Theophanu. De achtergrond van Theophanu kan meegespeeld hebben in het beeld wat Damianus van haar had. Hij schreef namelijk ook slecht over andere hooggeplaatste Grieken.

De monnik Alpertus van Metz schreef tussen 1005 en 1017 de *Fragmentum de Deoderico primo episcopo Mettensi*.⁸⁸ In dit werk beschrijft hij het leven van bisschop Diederik I van Metz. Het is echter geen traditionele bisschopsvita; er wordt niet gesproken over verrichte wonderen. Het is een direct verhaal dat eerder fungeert als een apologie voor de bisschop. Diederik I weigerde, na de dood van Otto II, Otto III te erkennen als keizer. Hij steunt Hendrik de Twistzieke wanneer die een poging doet de troon te bemachtigen. Dit wordt Diederik I zeer kwalijk genomen; hij sterft niet veel later in eenzaamheid.⁸⁹ De verklaring voor waarom Diederik I Hendrik steunde was, volgens Alpertus, de

---

⁸⁴ Mariëttte Verhoeven, *Theophanu*, aldaar 43.

⁸⁵ K. Reindel, *Die Briefe des Petrus Damianus vol. II* (München 1988) aldaar 539. “qui etiam cum imperatrice quae tunc erat, obscoeni negotii imperatrice, dicebatur habere mysterium”

⁸⁶ Adelbert Davids, ‘Marriage negotiations between Byzantium and the West’ in: Idem., *The Empress Theophano. Byzantium and the West at the turn of the first Millenium* (Cambridge 1995) 99-120, aldaar 111.

⁸⁷ Krijnie Ciggaar, ‘Theophanu: an empress reconsidered’ 49-63, aldaar 56.

⁸⁸ Hans van Rij, Anna Sapir Abulafia, *Alpertus van Metz: Gebeurtenissen van deze tijd & Een fragment over bisschop Diederik I van Metz* (Amsterdam 1980), aldaar XII.

⁸⁹ Ibid., aldaar XXI.

gladde praatjes van de Beierse hertog en het feit dat hij Theophanu geen positie als regentes gunde. Alpertus beschrijft Theophanu in de tekst als een onbeschofte vrouw. Na een geleden nederlaag van de Ottonen door de Grieken begon Theophanu namelijk “in onbeschaamde taal, grillig als vrouwen zijn, haar landgenoten – zij was immers een Griekse – hemelhoog te prijzen; met de groftste smaadwoorden wist zij het zo te draaien dat de ongelukkige afloop van de strijd de keizer onteerde”.⁹⁰ Theophanu wordt hier niet alleen in verband gebracht met vooroordelen over vrouwen (“grillig als vrouwen zijn”). Ook wordt zij in deze tekst nog steeds gezien als een buitenstaander, een Griekse in plaats van een Ottoonse.

Alpertus van Metz vormt een beeld over Theophanu met behulp van drie verschillende aspecten: haar karakter, haar geslacht en haar afkomst. Haar karakter wordt beschreven als onbeschoft. Alpertus vertelt in de tekst hoe ze onbeschaamde, groffe taal uitslaat. Dit zou ze doen omdat ze een vrouw is, en Grieks. Hij noemt een negatief stereotype over vrouwen (grilligheid), en brengt vervolgens Theophanu in verband met dit stereotypen omdat ze een vrouw is. Haar geslacht wordt gebruikt om een beeld te vormen over Theophanu. Haar Griekse achtergrond wordt ook gebruikt om het beeld te vormen van Theophanu als een buitenstaander.

De beeldvorming over Theophanu verschilt heel erg tussen de bronnen. Sommige bronnen zijn positief over Theophanu, terwijl andere juist erg negatief zijn. Toch zijn er overeenkomsten in de aspecten van de beeldvorming die wordt aangehaald. In veel van de bronnen wordt Theophanu's achtergrond aangehaald als een aspect van de beeldvorming over Theophanu, alleen de representatie van Theophanu verschilt tussen de bronnen. In sommige bronnen worden haar negatieve eigenschappen toebedeeld, en verklaard vanuit haar achtergrond. Bijvoorbeeld in de *Liber Visionem* van Otloh van Sint-Emmeran. Daar wordt Theophanu beschuldigd van het uitdragen van een luxe levensstijl en deze introduceren in het Ottoonse Rijk. Dit wordt in verband gebracht met haar Griekse achtergrond. In andere bronnen wordt haar afkomst ook benoemd, maar wordt Theophanu er juist van gedistantieerd. Thietmar van Merseburg vertelt dat Theophanu een uitstekende manier van leven had, ondanks haar Griekse achtergrond. Een ander aspect van de beeldvorming rondom Theophanu zijn haar acties. Bronnen benoemen Theophanu als een goede gelovige die aalmoezen geeft, als een behulpzame vrouw, of juist als iemand die ontrouw is of zondig. Dit zijn allemaal onderdelen van haar moraal, maar dit aspect van haar beeldvorming wordt opnieuw op verschillende manieren ingevuld. Dit geldt ook voor de beeldvorming rondom het karakter van Theophanu. Dit wordt in bijna alle bronnen aangehaald als een aspect van de beeldvorming rondom Theophanu in de bron. Maar opnieuw wordt dit in de bronnen verschillende ingevuld. In sommige bronnen is Theophanu zeer grillig, en iemand die

---

⁹⁰ Ibid., aldaar 110-111.

onbeschofte uitspraken doet. Dit is het geval in het Grafschrift van Adelheid, geschreven door Odilo van Cluny, en in de tekst van Alpertus van Metz. In andere bronnen wordt haar karakter juist beschreven als bescheiden, vroom en vastberaden. In een paar bronnen wordt ook Theophanu's geslacht aangehaald als een aspect van de beeldvorming rondom haar in de bron. Alpertus van Metz noemt haar 'grillig- zoals vrouwen zijn-'. Hier wordt haar vrouwelijkheid in verband gebracht met een negatieve eigenschap van Theophanu. In de *Chronicon* van Thietmar van Merseburg wordt beschreven dat ondanks dat Theophanu van het zwakkere geslacht was, ze toch bescheiden en vastberaden was, met een goede levensstijl. En dat ze de troon van haar zoon met mannelijke waakzaamheid bewaakt. Hier wordt Theophanu juist weer gedistantieerd van haar geslacht. Ondanks dat ze een vrouw is heeft ze goede eigenschappen. Als laatste halen ook veel bronnen haar relaties aan. Haar relatie met haar man, haar zoon en haar schoonmoeder worden beschreven en gebruikt om de lezer een indruk te geven van Theophanu. Ze wordt soms beschreven als een rouwende weduwe die om haar man geeft, een moeder die de troon van haar zoon beschermt, of een schoondochter die ruzie maakt met haar schoonmoeder.

Hs. 3 Verhoudingen en verklaring

In het vorige hoofdstuk zijn vijf verschillende aspecten van de beeldvorming met Theophanu uitgelicht: haar achtergrond, haar acties, haar karakter, haar geslacht en haar relaties.. In dit hoofdstuk wordt onderzocht hoe de verschillende aspecten van de beeldvorming zich tot elkaar verhouden. Hierbij worden de bronnen in de tijd geplaatst en gekeken of er een verschil zit tussen eerder en later gepubliceerde bronnen. Als hier een overzicht van is gevormd kan worden gekeken of er sprake is van een verschuiving in de verhouding tussen de verschillende aspecten in de beeldvorming van Theophanu. Als er sprake is van een verschuiving kan deze eventueel verklaard worden aan de hand van de historische context.

Alleen de *Vita* van st. Adelbert door Bruno van Querfurt is gepubliceerd tijdens het leven van Theophanu. Deze bron is afkomstig uit 997. De andere bronnen zijn afkomstig uit de 11^e eeuw. De *Chronicon* van Thietmar van Merseburg, het fragment uit het leven van bisschop Diederik I van Alpertus van Metz en de het grafschrift van Adelheid geschreven door Odilo van Cluny zijn allemaal afkomstig uit de vroege 11^e eeuw. De *Chronicon* werd geschreven tussen 1013 en 1015, Odilo van Cluny schreef zijn tekst rond het jaar 1000 en het fragment van Alpertus van Metz werd geschreven tussen 1005 en 1015 De *Liber Visionum* en de brief van Petrus Damianus zijn geschreven in de late 11^e eeuw. Al deze bronnen vormen een beeld van Theophanu door verschillende aspecten van de beeldvorming over Theophanu te gebruiken.

Het eerste aspect waar gebruik van wordt gemaakt bij de beeldvorming over Theophanu is haar achtergrond. Dit aspect komt in alle bronnen naar voren, behalve in de *Vita* van st. Adelbert. In die tekst wordt geen enkele verwijzing gedaan naar de achtergrond van Theophanu. Alle andere bronnen benoemen haar achtergrond. In de meeste bronnen wordt Theophanu in verband gebracht met negatieve stereotypen rondom haar achtergrond. Dit is zeker het geval in de later gepubliceerd *Liber Visionum*, waarbij Theophanu wordt gestraft omdat ze Griekse luxe naar het Westen bracht. Thietmar van Merseburg heeft ook vooroordelen over Grieken, en distantieert Theophanu bewust van haar Griekse achtergrond. Het is opvallend dat in de bron uit 997 geen enkele verwijzing naar haar achtergrond staat, terwijl het in de 11^e-eeuwse bronnen juist heel expliciet voorkomt. Terwijl er ook in de 10^e eeuw al sprake was van negatieve stereotypen over Grieken. Een verklaring hiervoor kan zijn dat in het jaar 997, hoewel Theophanu toen al overleden was, haar zoon nog steeds aan de macht was. Er was dus nog steeds een heerser van Griekse afkomst. Om een goede positie te kunnen behouden was men afhankelijk van de keizer, ook mensen als Bruno van Querfurt, die hooggeplaatst waren in de kerk. Aangezien er in de 10^e eeuw geen melding werd gemaakt van de achtergrond van Theophanu in de beeldvorming over haar, en dat in de 11^e eeuw juist wel het geval was, kan er hier wel degelijk gesproken worden van een verschuiving.

Een soortgelijk patroon bestaat ook in het aspect geslacht van de beeldvorming van Theophanu. In de *Vita* wordt er niet specifiek verwezen naar Theophanu als vrouw. In de 11^e eeuwse bronnen wordt dit aspect wel genoemd. Alpertus van Metz koppelt negatieve stereotypen over vrouwen aan Theophanu. Thietmar van Merseburg ziet vrouwelijkheid ook als iets negatiefs. Ook hier representeert hij Theophanu weer als juist heel anders dan andere vrouwen vanwege haar goede levensstijl.

Het karakter en de acties van Theophanu worden ook in veel van de bronnen beschreven om zo ook bij te dragen aan de beeldvorming rondom Theophanu. In de 10^e eeuwse bron worden deze als heel goed beschreven. Theophanu doet aan liefdadigheid in Rome en ze wordt beschreven als vroom. In de vroege 11^e eeuw zijn er echter grote verschillen in de manier waarop het karakter van Theophanu wordt weergegeven. Door Thietmar van Merseburg wordt haar karakter uiterst positief omschreven, ze is bescheiden en vastberaden. Hij prijst ook haar acties. Alpertus van Metz daarentegen beschrijft haar als uiterst negatief, door hem wordt ze juist als uiterst onbeschoft omschreven. Odilo van Cluny vertelt dat ze behulpzaam en deugdzaam is tegen iedereen behalve Adelheid. Haar acties tegenover Adelheid worden in de bron veroordeeld. Hier is dus sprake van een hele verschillende weergave. In de late 11^e-eeuwse bronnen worden haar acties weer veroordeeld. In de *Liber Visionum* wordt Theophanu bestempeld als zondig. Door Petrus Damianus worden haar acties omschreven als obscene. Ook hier is sprake van een verschuiving tussen de 10^e eeuw en de 11^e eeuw, al is hij in dit aspect van de beeldvorming minder abrupt dan bij de beeldvorming over de achtergrond van

Theophanu. In de 10^e eeuw en de vroege 11^e eeuw worden er goede karaktereigenschappen van Theophanu benoemd en worden haar acties gezien als bewonderingswaardig. In de vroege 11^e eeuw is er echter ook al sprake van een negatieve weergave van de acties en het karakter van Theophanu. In de late 11^e eeuw is er alleen nog maar sprake van een negatieve weergave. In de vroege 11^e eeuw vindt er een verschuiving plaats.

In de weergave van relaties van Theophanu worden twee van haar relaties vaak uitgelicht. De relatie met haar man Otto II en de relatie met haar schoonmoeder. De relatie tussen Otto II en Theophanu wordt in de 10^e eeuwse bron beschreven, als wel in de vroege 11^e eeuwse *Chronicon*, als een hele positieve relatie. In de *Chronicon* wordt aangegeven hoe Theophanu rouwt om haar man. In de *Vita* wordt benoemd hoe ze hem wil redden van het vuur. In beide bronnen wordt weergegeven hoe toegewijd Theophanu was aan haar man. In de late 11^e eeuw daarentegen schrijft Petrus Damianus echter dat Theophanu juist niet toegewijd was aan haar overleden man, maar daarentegen een affaire had met met de Griek Johannes Philagatos. Ook hier is dus weer sprake van een verschuiving in de beeldvorming over Theophanu tussen de 10^e en de 11^e eeuw.

De relatie tussen Theophanu en Adelheid wordt alleen in 11^e eeuwse bronnen beschreven. In de *Chronicon* wordt hij beschreven als erg positief. Theophanu zoekt troost bij Adelheid na de dood van Otto II en Adelheid ondersteunt haar. In de grafrede van Odilo van Cluny wordt juist beschreven dat de relatie tussen Adelheid en Theophanu extreem negatief was, dit dankzij Theophanu die Adelheid uitdaagt.

In alle aspecten van de beeldvorming van Theophanu is er dus sprake van een verschuiving. Deze bevindt zich in de vroege 11^e eeuw. In de 10^e eeuw is er een positieve weergave van Theophanu en in de late 11^e eeuw is er sprake van een negatieve weergave. Maar in de vroege 11^e eeuw wordt Theophanu verschillend weergegeven in de verschillende bronnen. Hier is er dus sprake van een conflict in de weergave. Deze kan verklaard worden vanuit de historische context van zowel de auteurs als de omstandigheden na de dood van Theophanu.

Na de dood van Theophanu in 991 liet Adelheid verklaren dat Theophanu niet vereerd mocht worden. Hierdoor zijn er waarschijnlijk geen grafredes of vita's geschreven over haar, hiermee was er weinig ruimte voor positieve beeldvorming over Theophanu, terwijl negatieve beeldvorming over Theophanu niet belemmerd werd. In 994 werd Otto III echter meerderjarig verklaard en verbande hij Adelheid omdat zij de verering van zijn moeder tegenhield. Otto III liet hiermee zijn loyaliteit aan zijn moeder blijken. Hiermee kwam ook ruimte voor positieve beeldvorming zoals we zien in de *Vita* van de heilige Adelbert van Bruno van Querfurt en de *Chronicon* van Thietmar van Merseburg. Odilo van Cluny steunt juist Adelheid in deze periode. Hij was een van de vertrouwelingen van Adelheid, dus schrijft hij vooral

haar kant van het conflict en geeft juist een negatief beeld van Theophanu. De regeerperiode van Otto III duurt echter niet lang. Na hem komt Hendrik II aan de macht. Een zoon van Hendrik de Twistzieke, waarmee Theophanu een conflict had in 984, na de dood van haar man. Hierdoor kon de negatieve beeldvorming over Theophanu de overhand krijgen in de latere 11^e eeuw.

Conclusie

De regeerperiode van Theophanu kan heel succesvol genoemd worden. Ze weet de troon te bemachtigen en te behouden voor haar zoon. Ook zijn er tijdens haar heerschappij geen grote opstanden uitgebroken onder de edelen. Dat Theophanu succesvol kon regeren is bewonderingswaardig gezien de spanningen en stereotypen tussen het rijk waar ze vandaan kwam en het rijk waar ze uiteindelijk bijna 20 jaar over heerste. In sommige bronnen wordt Theophanu dan ook heel positief weergegeven. Maar in andere bronnen is de beeldvorming over Theophanu juist heel negatief. Historici Simon Maclean en Laura Wangerin beweren dat er sprake was van een verschuiving tussen de beeldvorming over Theophanu in de 10^e en in de 11^e eeuw. In dit onderzoek werd dit getoetst aan de hand van de vraag: Hoe verhoudt de beeldvorming over Theophanu zich in de 10^e eeuw ten opzichte van die in de 11^e eeuw? Dit werd onderzocht aan de hand van verschillende aspecten van de beeldvorming rondom Theophanu.

Op basis van dit onderzoek kan geconcludeerd worden dat er inderdaad sprake is van een verschuiving in de beeldvorming tussen de 10^e en de 11^e eeuw. In de 10^e eeuw wordt Theophanu heel positief beschreven. Er worden positieve karaktereigenschappen genoemd en haar acties worden geprezen. In de 11^e eeuw is de beeldvorming rondom Theophanu juist heel negatief. Ze wordt in verband gebracht met stereotypen rondom haar geslacht en haar afkomst. De verschuiving in de verschillende typen beeldvorming bevindt zich in de eerste helft van de 11^e eeuw. In deze periode zie je ook nog de meeste onderlinge verschillen in de beeldvorming over Theophanu tussen de bestudeerde bronnen. Thietmar van Merseburg is juist positief over Theophanu terwijl Odilo van Cluny en Alpertus van Metz een negatief beeld vormen over Theophanu.

Een verklaring voor de verschuiving in de vroege 11^e eeuw kan gevonden worden in de machtsstrijd van Theophanu en Adelheid en de korte regeerperiode van Otto III. Na de dood van Theophanu verbood Adelheid de verering van de overleden keizerin. Hierdoor kon negatieve beeldvorming over Theophanu ontstaan, ondanks het feit dat er tijdens de regeerperiode van Theophanu er geen grote opstanden waren geweest. Otto III verbande Adelheid van het hof toen hij meerderjarig werd verklaard in 994. Hierdoor ontstond er weer ruimte voor auteurs om positieve beeldvorming over Theophanu te

verspreiden. Helaas overleed Otto III niet veel later en kreeg de negatieve beeldvorming over Theophanu het dominante narratief.

Deze conclusie ondersteunt ook de theorieën van zowel Simon Maclean als Laura Wangerin. Zij schreven dat er inderdaad sprake was van een verschuiving in de beeldvorming over Theophanu tussen de 10^e en de 11^e eeuw.

Literatuurlijst

Primaire bronnen

- Odilo van Cluny, *Epitaph of the August Lady, Adelheid*, vert. David Warner in: Thomas Head ed., *Medieval Hagiography*, (New York, 2001).
- Liudprand van Cremona, *Verslag van een gezantschap naar Constantinopel* (968) afkomstig uit het archief van de Brediusstichting (Hernen).
- Otloh von St. Emmeram, *Liber Visionum*, vert. Paul Gerhard Schmidt (Weimar 1989).
- Thietmar van Merseburg, *Chronicon*, 4.10, vert. David Werner, *Ottonian Germany. The Chronicon of Thietmar of Merseburg* (Manchester, 2001).
- Thietmar van Merseburg, *Chronicon*. Werner Trillmich ed. *Ausgewählte Quellen zur Deutschen Geschichte des Mittelalters*, Rudolf Buchner ed. (Berlijn 1957).
- Alpertus van Metz, *De diversitate temporum & Fragmentum de Deoderico primo episcopo Mettensi*. Hans van Rij, Anna Sapir Abulafia eds. (Amsterdam 1980).
- Petrus Damianus in: K. Reindel, *Die Briefe des Petrus Damianus vol. II* (München 1988)
- Bruno van Querfurt, *S. Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita altera auctore Brunone Querfurtensi*, H. Karwasínska ed., in: *Monumenta Poloniae Historica IV* (Warschau 1969).

Secundaire literatuur

- Ciggaar Krijnie, 'Theophanu: an empress reconsidered' in: Adalbert Davids ed., *The Empress Theophano. Byzantium and the West at the turn of the first Millenium* (Cambridge 1995).
- Ciggaar Krijnie, Hermans Jos, 'Byzantium and the West in the Tenth century: some introductory notes' in: Victoria van Aalst, Krijnie Ciggaar, *Byzantium and the Low Countries in the Tenth Century. Aspects of Art and History in the Ottonian Era* (Hernen 1985).
- Davids Adelbert, 'Marriage negotiations between Byzantium and the West' in: Idem., *The Empress Theophano. Byzantium and the West at the turn of the first Millenium* (Cambridge 1995).
- Engels Odilo, 'Theophanu, the western empress from the East' in: Adelbert Davids, *The Empress Theophanu. Byzantium and the West at the turn of the first millenium* (Cambridge 1995).
- Herrin Judith, *Byzantium the surprising life of a Medieval Empire* (Groot-Brittanië 2007).
- Jestice Phyllis G., *Imperial Ladies of the Ottonian Dynasty. Women and Rule in Tenth-Century Germany, Queenship and Power* (Zwitserland 2018)
- Leyser Karl, 'Theophanu divina gratia imperatrix augusta: western and eastern emperors in the later tenth century' in: Adalbert Davids ed., *The Empress Theophano. Byzantium and the West at the turn of the first Millenium* (Cambridge 1995).
- Maclean Simon, *Ottonian Queenship* (Oxford 2017).
- Nash Penelope, "Perceptions of Tenth-century European elites by Hrotsvitha of Gandersheim, Thietmar of Merseburg, Odilo of Cluny, the Quedlinburg Annales, and other contemporary chroniclers", *Journal of the Australian Early Medieval Association*, 10 (2014).
- van Rij Hans, Abulafia Anna Sapir, *Alpertus van Metz: Gebeurtenissen van deze tijd & Een fragment over bisschop Diederik I van Metz* (Amsterdam 1980).
- Verhoeven Mariëtte, *Theophanu. Prinses uit het Oosten Keizerin van het Westen* (Istanbul 2021).
- Wangerin Laura, "Empress Theophanu, Sanctity and Memory in Early Medieval Saxony", *Central European History* 4:47 (2014)

